

RECENSIONS

AMENGUAL BATLE, Josep:
*Visitas ad limina de los obispados de Baleares:
 Mallorca, Menorca e Ibiza (1590-1939)*,
 Madrid-Oporto, Editorial Síndéresis, 2019, 1.059 p.

Miguel G. Garí Pallicer

Universitat de les Illes Balears-IEHM

El present llibre és obra d'un dels principals contribuïdors al coneixement de la història de l'església a les Balears, el Dr. Josep Amengual i Batle, MSSCC. Es tracta d'un autor cabdal de la història de la religió i de l'església en aquest context. Aquesta consideració s'aferma en el fet que durant la seva trajectòria ha resseguit l'evolució del cristianisme a les Balears entre la Tardo antiguitat fins a l'Època Contemporània. L'amplitud cronològica és acompanyada, també, perquè ho ha fet a través de nombrosos llibres i articles, obres que a més, el veterà autor comparteix puntualment a les plataformes en xarxa destinades a l'intercanvi entre investigadors d'arreu del món. La seva obra transita entre els estudis de temàtiques específiques variades com el lul·lisme o el primer cristianisme amb les grans síntesis sobre la història de l'església de les Balears com la clàssica *Història de l'Església a Mallorca* en tres volums publicats a l'editorial Leonard Muntaner i, més recentment, d'una part important del llibre *Historia de las Diócesis españolas: Mallorca, Menorca e Ibiza* publicada aquest any 2020 dins les històries de les diòcesis d'Espanya publicada per l'editorial Biblioteca de Autores Cristianos (BAC), referència per aquest tipus de línia historiogràfica.

Aquest treball presenta dues parts ben delimitades. Per una banda, la transcripció dels documents anomenats *Visitas ad limina* redactats pels bisbes de les diòcesis de Mallorca, Menorca i Eivissa entre 1590 i 1933 en llatí, i, per altra, un estudi introductorï previ. El primer d'aquests punts té el valor de tractar-se d'una publicació de fonts d'arxiu. En general, la historiografia balear manca de transcripcions seriadades de documents, fet pel qual és d'agrair qualsevol treball en aquesta direcció, ja que és una tasca poc agraïda i, en general, poc valorada però indispensable pel desenvolupament de treballs del camp de la recerca en humanitats i ciències socials. Es tracta, a més, d'una documentació que compta amb un valor afegit, ja que no es conserva als arxius mallorquins i l'autor va recuperar dels arxius vaticans. (p. 67). Hi ha altres estudis a la geografia espanyola que s'han ocupat d'aquesta temàtica amb una cronologia ampla, com els casos de Cartagena, Pamplona, Oviedo o Toledo. Les Illes Balears, ja que el text tracta dels tres bisbats de l'arxipèlag, s'afegeixen en aquesta relació amb una obra que, al contrari que les diòcesis citades, inclou bona part del segle XX, arribant fins a la II República. Així, el llibre recull un total setanta-sis visites, repartides entre les quaranta-sis de les diòcesis de Mallorca (1590-1932), les divuit de la de Menorca (1795-1933) i les deu d'Eivissa (1783-1932). Aquesta visió de llarga durada dona una major dimensió al text. A partir d'aquesta documentació, que recull informes enviats pels bisbes a Roma per donar la informació requerida sobre alguns aspectes de l'estat de l'església local, es poden observar canvis dins la institució però, també, de la societat on està inserta i la seva interacció. La claparadora quantitat de texts transcrits fan ben necessari el complement d'un índex. El llibre respon a aquesta exigència amb seixanta pàgines d'índexs diversos dividits per diòcesis que poden ser de gran ajuda pels interessats en les temàtiques tractades.

D'un gran interès és també, l'estudi introductorï. La documentació transcrita té una gran potencialitat per estudis futurs però el fet que estigui en llatí, que respongui a una tipologia documental molt concreta dins l'organització de l'església i que s'estengui al llarg de cinc segles, fa que necessiti una introducció que pugui guiar el lector pel miler de pàgines que conformen el volum. I així ho fa l'autor. Al llarg de les gairebé cent planes de la introducció l'autor tracta dels aspectes interns del document com el seu significat dins l'organització de l'església romana sorgida de Trento i el tractament que d'aquesta obligació diocesana feren els bisbes i les institucions diocesanes al llarg del temps. També, l'autor dona una primera aproximació al potencial ús d'aquesta documentació confrontant el contingut de les *Visita ad limina* amb l'evolució de l'església, particularment, la balear. En aquest punt les referències es situen als segles XVIII al XX copsant els canvis profunds de la relació entre església, estat i societat en un moment de canvi profund de tendències com foren el regalisme il·lustrat borbònic, el naixement de l'estat lliberal o els canvis econòmics produïts arran de la revolució industrial. Les visites mostren alguns dels mecanismes que l'església local va fer servir per mantenir-se com un referent social com foren la importància de l'educació (p. 72-78) o el creixent paper femení (p. 88-91), així com, també, les limitacions imposades per un decalatge entre allò que esperava l'església i el que exigia el nou estat constitucional (p. 80-87).

De l'estil del text volem destacar una qüestió. Darrerament, un dels corrents historiogràfics que s'estan reivindicant duu el nom d'"Egohistòria". Es tracta d'un tipus d'investigació on a més d'historiar-se uns fets es fa la història de la mateixa recerca. El text del p. Amengual n'és un exemple, encara pugui ser involuntari. Així, és un exercici ben interessant llegir la

introducció de l'obra amb una perspectiva que no se centri en només en les visites sinó en la història de la investigació. Al llarg del text l'autor intercala referències sobre les vicissituds d'un treball que va anar desenvolupant durant una vintena d'anys entre el 1998 i el 2019, confirmant les dificultats de dur endavant una investigació transcorreguda entre Palma, Eivissa, Ciutadella i Roma.

És una obra que ens evoca una època, de la qual encara romanen exemples, com ara el mateix pare Amengual, on els homes de religió compatibilitzaven el treball pastoral i d'atenció als fidels amb el coneixement profund de la història i dels arxius del seu entorn. Noms com els dels mossens Antoni Pons Pastor, Isidor Macabich, Gabriel Llopart, Francesc Riera Monserrat, Bartomeu Font Obrador, Pere Xamena Fiol, Gabriel Amengual Coll, Antoni Gili, Ramon Rosselló Vaquer, Antoni Rosselló Lliteras, Santiago Cortés, Josep Massot i Muntaner, Jaume Capó Villalonga, Francesc Ramis i molts d'altres són un referent de la història de les Balears, de la mateixa forma que la història de l'església és un element principal per entendre no sols les Balears sinó la cultura occidental d'arrel semítica i grecoromana. L'obra de Josep Amengual i Batle MSCC ens ho recorda. En definitiva, ens hem d'alegrar que editorials com Sindéresis i la col·lecció IEHM donin espai a aquest tipus d'obres, hem de recordar que els arxius dependents de l'església tenen la responsabilitat de custodiar i difondre aquest llegat i hem d'esperar que el llegat d'aquests clergues-historiadors es cuidi i s'estudiï.

CERDÀ GARRIGA, Magdalena:
Fusters i imaginaires a la Mallorca medieval (1229-1520). Els artífexs de l'escultura en fusta,
 Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2019, 357 p.

Marta Fernández Siria

Universitat de les Illes Balears

L'aparició d'aquest volum monogràfic suposa una aportació fonamental en el coneixement d'un dels col·lectius d'artesans més rellevants a la Mallorca medieval i la seva producció: els fusters i imaginaires. El volum, prologat per la Dra. Tina Sabater, té la seva llavor en la tesi doctoral que Magdalena Cerdà defensà l'any 2016 sobre la imatgeria medieval mallorquina. La monografia que es presenta realitza l'anàlisi del treball en fusta a l'illa de Mallorca durant el període baix medieval des de la disciplina de la Història de l'Art en un encertat plantejament que fa de la publicació un referent bibliogràfic d'obligada consulta.

L'exhaustiu coneixement bibliogràfic i el rigor en la dissecció de les fonts –publicades i inèdites–, sumat al vessant sociològic que guia l'estudi, permeten a l'autora desplegar nou

capítols –més les parts pròpiament introductòries i conclusives– en els quals tracta aspectes de caire laboral, corporatiu, socioeconòmic i productiu dels artesans que treballaren la fusta a Mallorca a la Baixa Edat Mitjana. No obstant això, són constants les referències a les realitats dels àmbits catalanoaragonès, hispànic i europeu –especialment francès– que fan que l'estudi superi amb escreix el tema concret de la recerca. Dades específiques, noms propis i altres consideracions es van intercalant en el discurs per abordar l'estudi dels artífexs en fusta i la seva producció a l'illa posant una especial atenció en aquells que feren treballs de tipus escultòric.

La coherència en l'organització de les seccions i capítols d'aquesta contribució permet, ja en la introducció, conèixer l'estat de la investigació i les fonts utilitzades. Les fonts documentals formen un corpus clau en el qual s'inclouen els protocols notariais –inventaris de béns, testaments, contractes d'aprenentatge, capítols matrimonials, etc.–, registres procedents de l'administració reial i regnicola, així com sèries destacades de l'arxiu catedralici, entre d'altres. Se sumen a l'estudi les fonts iconogràfiques i les obres escultòriques conservades. Aquestes darreres són una font fonamental que Cerdà treballa en profunditat donada l'escassetat de les mateixes i la dificultat en la seva connexió amb els artífexs.

El primer capítol esdevé del tot necessari en tant que esclareix les variants terminològiques amb què s'identifiquen els fusters i imaginaires i que incideixen, llevat de casos concrets, en la polivalència i versatilitat de l'artífex medieval. Una consideració que també és causada per la varietat de treballs que realitzaren els artífexs en fusta. L'abast de la producció s'enumera al segon capítol on es distingeix especialment aquella producció relacionada amb la talla i el treball escultòric dins l'art sacre. Un treball escultòric que, al costat dels artífexs vinculats amb aquest tipus d'obra i el context de producció, rep al llarg de la investigació un destacat èmfasi.

El coneixement de l'ambient de treball –taller, eines i matèria primera–, l'organització gremial i la jerarquia en l'accés a l'ofici, són els temes que ocupen del tercer al cinquè capítol. L'absència de documentació a Mallorca de corporacions exclusives per a imaginaires o escultors durant l'època medieval, fa que l'estudi dels aspectes normatius es dugui a terme, en aquest cas, a través del col·lectiu dels fusters. Per la seva banda, són rellevants les consideracions presentades sobre les figures del mestre i de l'oficial o fadrí, a més de l'anàlisi de l'etapa d'aprenentatge, on alguns encartaments s'han vist com una especialització de l'ofici que posa en relleu una formació centrada en el perfeccionament.

La mobilitat dels artífexs en fusta centra el sisè capítol amb un anàlisi no només de la presència de mestres forans i estrangers a Mallorca i d'illencs presents a altres territoris, sinó també dels motius que incitaren aquests viatges en ambdós sentits. Els següents capítols, setè i vuitè, ofereixen una lectura socioeconòmica que permet situar els fusters/imaginaires dins el conjunt de la societat. En termes laborals s'aporten precisions sobre els salaris percebuts i els preus de la producció. En termes socials es destaquen les possibilitats de prestigi i les estratègies d'ascens social que podien seguir alguns artífexs, així com certa vessant comercial que els distingiria dins l'artesanat.

De gran interès és també el novè capítol en el qual es tracta individualment la trajectòria de vint mestres i nissagues de rellevància relacionades amb el treball escultòric en fusta. Es valoren noms que fins ara no s'havien tingut en compte en aquest tipus de producció a la vegada que s'actualitzen dades d'artistes reconeguts per als quals es revisen i es proposen atribucions d'obra. En aquest sentit, l'autora fa un apropament al perfil particular

de cada artista referent a la seva formació, la seva activitat, els lligams professionals i la seva consideració que finalitza, en els casos en què ha estat possible, amb una vinculació amb obres documentades i/o conservades.

Finalment, l'interès del present volum es continua manifestant amb la inclusió a les darreres pàgines d'una àmplia bibliografia, un apèndix format per dotze taules amb dades aplicables a l'estudi, un segon apèndix que recull les fonts iconogràfiques i les obres conservades de referència i, per acabar, un índex onomàstic.

Amb tot, amb aquesta publicació Magdalena Cerdà omple un buit en la historiografia de l'escultura gòtica mallorquina i contribueix, alhora, a fer valdre la realitat illenca la qual analitza de manera profunda i polièdrica.

JUAN VICENS, Antònia:

L'escultura arquitectònica del segle XV a Mallorca,
Palma, J. J. de Olañeta Editor, 2019, 161 p.

Magdalena Cerdà Garriga

Universitat de les Illes Balears

L'escultura arquitectònica del segle XV a Mallorca és el darrer llibre d'Antònia Juan Vicens, doctora en Història de l'Art i professora de la Universitat de les Illes Balears, que ja ens havia acostat al tema des del vessant sociològic dels escultors amb *Lapiscida vel ymaginarius. L'art de la pedra a Mallorca a la baixa edat mitjana* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014). L'obra que ressenyam, emmarcada en el projecte I+D+i *Guillem Sagrera y la escultura arquitectònica del siglo XV*, és un estudi monogràfic sobre l'escultura en pedra aplicada a edificis religiosos i civils del gòtic mallorquí entre 1390 i 1520. L'abast cronològic queda acotat per dos moments claus: la introducció de les novetats plàstiques en el Portal del Mirador des de finals del segle XIV i la pervivència de la tendència tardogòtica en el primer quart del segle XVI. Se tracta d'una aportació rellevant en l'estudi d'un patrimoni prou destacat que, malgrat la qualitat de les peces conservades, no havia protagonitzat un apropament exhaustiu, sistemàtic i específic com ofereix aquest llibre. La catalogació raonada i crítica de les peces i l'estudi contextual de la producció illenca que aporta Juan resulten necessaris per a un millor coneixement, difusió, valoració i conservació d'aquests béns patrimonials. A això cal sumar el destacat material gràfic que acompanya l'obra, més de 220 fotografies a color, inèdites en la seva major part, imprescindibles per a l'apropament al tema i que, juntament amb la impecable edició de J. J. de Olañeta, el converteixen un llibre de luxe del que gaudim també visualment.

El volum s'estructura cinc capítols precedits d'una presentació a càrrec de la doctora en art medieval Tina Sabater. En el primer, l'autora introdueix el tema a partir d'un complet estat de la qüestió, puntualitzacions terminològiques, geogràfiques i cronològiques, així com els objectius de l'estudi, les fonts emprades i les problemàtiques detectades. En relació amb aquestes darreres, cal recordar que un dels problemes habituals amb què

es troba l'investigador d'aquest camp és la manca de documentació medieval sobre les peces a estudiar, amb la consegüent difícil connexió de la realitat material (les obres) amb els artífexs de l'època. El nucli de l'estudi el componen els capítols segon i tercer, en els que aprofundirem en els següents paràgrafs. En ells, Juan abasta el tema des d'un doble enfocament: en el segon analitza les tipologies d'escultura arquitectònica i el seu repertori iconogràfic, mentre que el tercer s'erigeix en una completa sistematització historicoartística de les peces. El llibre es completa amb els dos capítols finals, conclusions i bibliografia.

El capítol tercer, titulat *Tipologies, elements i iconografies*, se centra en una anàlisi formal i iconogràfica de les tipologies existents a l'escultura arquitectònica medieval mallorquina. Conèixer les temàtiques més habituals de l'època, la seva evolució i variants, així com les possibles relacions entre els repertoris, les tipologies i els edificis que les allotgen, resulta clau per emprendre el posterior estudi interpretatiu. La sistematització presenta quinze tipologies de peces ordenades alfabèticament: arcuacions i arcs cecs ornamentals, arquivoltes, capitells, claus de volta, culs de llàntia, dosserets, florons i frondes, gàrgoles, mainells, *marginalia* –escultura ornamental de petites dimensions, sovint “amagada” entre altres elements arquitectònics, que s'empra per decorar els marges–, mènsules, portals d'estudi, relleus, timpans i traceries. De cada una d'elles, l'autora aporta: definició, funció, localització i anàlisi formal i morfològica dels exemplars. Els elements més abundants en el context mallorquí són els culs de llàntia, les mènsules, els capitells i les claus de volta. D'aquestes darreres despunten les denominades “lliures” de la Llonja, on l'escultura desborda el marc arquitectònic i se projecta cap a l'exterior amb gran dinamisme i volum. Paral·lelament, en cada tipologia, es descriuen els motius fitomòrfics, geomètrics i s'analitzen els repertoris iconogràfics, dels quals s'aporta una acurada explicació dels personatges, atributs i escenes, així com de la seva font textual, orígens del motiu, significats i presència del tema en el gòtic mallorquí, així com en l'àmbit catalanoaragonès. Una de les tipologies més interessants –i paradoxalment manco estudiades– és la dels portals d'estudi presents en l'arquitectura privada tardogòtica mallorquina. Solien estar ornamentats amb l'heràldica del propietari sostinguda per tinents i culs de llàntia amb elements zoomorfs i antropomorfs. En destaca com a cas excepcional l'exemplar de Can Ordines d'Almadrà amb escultura parlant moralista dirigida a les dones o el conservat a l'església de Santa Eulàlia amb escenes de bruixeria. De l'anàlisi d'aquest capítol, l'autora conclou que, de les iconografies existents, l'angèlica és la que predomina sobre la resta, seguida per la mariana i la cristològica; també fou habitual l'ús del Tetramorf per a l'escultura ubicada en els angles de les capelles. Malgrat que la religiosa és la imperant, la iconografia profana també és prou destacada i se concreta en el repertori de bestiar amb éssers híbrids i fantàstics. Pel que fa a la continuïtat dels motius, sembla que els àngels, el bestiar i la temàtica del Nou Testament es representaren durant tot el període. En canvi, les escenes de l'Antic Testament foren especialment importants a finals del segle XIV i les figures de *putti* en la darrera etapa del gòtic. Quant a les relacions amb les tipologies, sembla que la iconografia neotestamentària fou abundant en les claus de volta, mentre que la zoomorfa se solia aplicar a l'exterior de l'edifici (*marginalia* i gàrgoles).

En el quart capítol, titulat *Sistematització cronològica i evolució estilística. Qüestions d'autoria i relacions amb l'escultura coetània*, Juan presenta una completa contextualització de les peces en el marc historicoartístic de la Corona d'Aragó, demostrant un exhaustiu

coneixement de la historiografia artística d'aquest territori. També s'ofereixen noves propostes de datacions i autoria de les peces a partir de comparatives formals, anàlisi estilística i interpretació documental. L'objectiu principal, i ben assolit, és una millor concreció de les peces dins de l'evolució estilística del gòtic mallorquí i l'ampliació de corpus d'obres de mestres documentats. Per a l'abastament del tema, se segueix una divisió en els tres grans apartats que es corresponen amb l'evolució estilística i cronològica de les arts plàstiques illenques. El primer abasta l'escultura des de finals del segle XIV al primer quart del segle XV i arrenca amb la introducció i desenvolupament de l'estil internacional en el Portal del Mirador, obra que aglutinà destacats escultors d'origen nòrdic (Jean de Valenciennes, Pere de Sant Joan), el reputat mestre mallorquí Pere Morey i l'escultor català Antoni Canet, a qui Juan atribueix els dos culs de llàntia exteriors. D'altra banda, dins la mateixa franja cronològica, se constata un seguiment de l'estètica trescentista per part de tallers i mestres locals que introduïren algunes novetats de l'internacional de manera tímida i amb resultats parcials. Aquesta convivència de tendències artístiques s'exemplifica en algunes gàrgoles i en l'escultura de la capella de la Pietat de la Seu. El segon període analitzat és aquell que compren el segon i tercer quart del segle XV en el qual sobresurt la producció avantguardista de Guillem Sagrera amb el programa escultòric de la Llonja que, en paraules de l'autora, és "un dels conjunts més destacats del gòtic de la Corona d'Aragó per la qualitat tècnica i plàstica, per la reinterpretació de Sagrera i el seu taller de les propostes sluterianes i per la innovadora dialèctica entre els elements i el marc arquitectònic". En una obra fruit del treball de taller, com és la Llonja, s'hi observa la participació de diverses mans, entre les que l'autora individualitza el treball de l'imaginaire Huguet Barxa amb la talla de dues claus de volta. D'altra banda, se constata com les pautes marcades per Sagrera es perllongaren al llarg del segle XV amb la producció de mestres que les assimilaren en diversos graus, com és el cas dels Vilasclar o Martí Creix. Això no obstant, en el mateix període també s'observa la convivència d'aquesta tendència amb propostes més personals d'altres escultors que introduïren en les seves obres estilemes flamencs – cas d'Huguet Barxa, a qui l'autora atribueix els culs de llàntia de la sala capitular del convent de Santa Margalida– o la persistència dels models tradicionals del gòtic internacional. El darrer període analitzat és l'escultura de finals del segle XV i del primer quart del segle XVI que demostra la pervivència de fórmules tardogòtiques i la gradual assimilació dels nous postulats estètics del Renaixement. D'una banda, s'hi compten les obres que segueixen els models sagrerians fins ben entrat el segle XVI, on sobresurt la producció de Joan i Francesc Sagrera. Amb tot, l'autora remarca que a Mallorca no tingué incidència el model germànic atès l'absència d'artífexs d'aquesta procedència a l'illa. D'altra banda, algunes obres del període introdueixen sobre el substrat gòtic alguns elements que s'acosten a l'estètica renaixentista, com les dutes a terme pel taller de Jaume Creix i l'escultor d'origen francès Philippe Fillau.

En definitiva, es tracta d'un llibre que nodreix i complementa els estudis de l'art gòtic a Mallorca. Resulta clau per a poder comprendre la importància i les diverses dimensions de l'escultura arquitectònica mallorquina del segle XV, no només en el context insular sinó també en el marc més ampli de la corona catalanoaragonesa. A través d'un discurs ben estructurat i una redacció fluida que capta l'atenció del lector des de les primeres pàgines, Antònia Juan demostra un profund coneixement del tema aportant dades inèdites i una anàlisi exhaustiva, completa i crítica sobre aquesta manifestació artística. Sens dubte, una obra d'obligada consulta per a les persones que estudien o s'interessen per l'art gòtic mallorquí.

RAMIS PUIG-GRÒS, Andreu:
 "L'àmbit rural i domèstic. Catàleg del fons del molí
 d'en Fraret", *MUSA, revista del museu d'història
 de Manacor*, 13, 2019.

Francesca Tugores Truyol

Universitat de les Illes Balears

El número 13 de la revista MUSA del Museu d'Història de Manacor es dedica de manera monogràfica al fons etnològic que aquesta institució custodia al Molí d'en Fraret. Aquest treball sistematitza uns objectes que s'han anat recollint durant anys a partir de donacions i dipòsits fets majoritàriament per ciutadans anònims, i que ara, com a conjunt, constitueixen "una mostra incompleta però representativa d'una economia i d'una societat agràries que varen perviure i que es varen mantenir operatives gairebé fins a la primera meitat del segle XX". La tasca desenvolupada pel museu, que es pot qualificar d'urgència degut a la pèrdua accelerada de la informació oral que contextualitza els objectes, ha estat sistematitzada i completada per Andreu Ramis, especialista de referència en el patrimoni etnològic de les Illes Balears. No debades, qualsevol investigador en la matèria, va desgranar la seva tesi, que de manera tan primerenca va estudiar i contextualitzar la museologia etnològica a les Illes Balears.¹ Per no parlar de la constant investigació per part de l'autor, o del seu paper clau en la redacció de la Llei de salvaguarda del patrimoni immaterial de les Illes Balears, aprovada pel Parlament el 2019.

La tasca de l'antropòleg es materialitza en l'organització museogràfica d'aquest fons donant un gran pes al contingut simbòlic i cultural de cada artefacte sense renunciar a la visió històrica. De fet, com afirma a la introducció, cal entendre cada un d'aquests objectes com a un contenidor de caire documental i connotatiu molt notable, que esdevé eina i pretext per comprendre i explicar formes de vida que ja han desaparegut. El catàleg combina, per tant, la metodologia de les ciències històriques amb les de l'antropologia, tractant cada objecte com un document en si mateix; estudiant els processos funcionals en el qual s'inseria en el seu ús original; per, en tercer lloc però no menys important, extreure'n les informacions de caràcter simbòlic. Cal destacar-ne, a més, la gran tasca realitzada des de l'àmbit terminològic, documentant els noms de les coses amb gran detall.

El resultat és un catàleg raonat que s'organitza segons lògiques culturals, atorgant un fil conductor a un fons que, si bé respon a una mateixa realitat –el mode de vida tradicional a la comarca de Manacor–, en molts de casos és mancat de la informació de procedència que hauria permès ubicar-lo en el seu context més concret. Amb tot, amb aquest catàleg, el fons esdevé una excusa per a obtenir una lectura de les activitats tradicionals a Mallorca, extrapolable a molts altres indrets de l'illa, aportant valor i coneixement sobre uns objectes que es poden trobar encara a moltes cases de la part forana, i que tal vegada ara seran objecte d'una mirada diferent, estimulant que aquells més conscients els cedeixin també a institucions de custòdia.

¹ RAMIS, A. La museologia etnològica. El pensament antropològic a les Illes Balears, Palma, UIB, 1992 (tesi doctoral).

En el catàleg s'hi distingeixen dos grans blocs, el que l'autor anomena La cultura productiva (la relació amb el territori) i La cultura reproductiva (la vida quotidiana). Dins del primer apartat, els objectes s'agrupen segons les següents categories: el transport i la tracció animal, l'agricultura, l'arboricultura i la silvicultura, la ramaderia i la transformació agrícola i la caça. En el bloc relatiu a la vida quotidiana, se sistematitzen els objectes segons: la cuina i l'alimentació, pastar, les matances, la higiene, l'artesanía domèstica i els pesos i les mesures. Acaba la publicació amb una detallada bibliografia sobre la matèria, que esdevé també una eina fonamental per als futurs investigadors.

Amb el catàleg d'aquest fons, que conservam arran de la lloable relació del museu amb la comunitat, Andreu Ramis aporta la sistematització del científic, que estudia l'objecte com a fragment de cultura material, però alhora en sap recollir tota la càrrega cultural immaterial, testimonis que es complementen en una lectura més ampla, la de l'antropòleg que recupera una concepció del món que s'ha esvaït.

ROMAN QUETGLES, Júlia:
Els jardins de Raixa. Guia historicoartística,
 Palma, Consell de Mallorca, Departament de
 Participació Ciutadana i Presidència.

Andreu Ramis Puig-gròs
 Universitat de les Illes Balears

Amb aquest llibre la doctora Júlia Roman ens convida a visitar i fruit d'una de les obres més emblemàtiques –amb les pròpies ventures i dissorts– de la jardineria històrica mallorquina. Aquesta guia historicoartística és una invitació a visitar els jardins de la possessió de Raixa (Bunyola), a hores d'ara de titularitat pública i antany possessió emblemàtica lligada a la nissaga dels Despuig i especialment al que assoliria la porpra cardenalícia: Antoni Despuig i Dameto (1745-1813). Com a indicació als lectors, és important no perdre de vista l'objectiu del llibre que se'ns posa a les mans: és una guia historicoartística, un instrument que ens dóna claus per entendre allò que els sentits ens proporcionen en el decurs d'una visita més que recomanable. Tanmateix s'evidencia, i així es traspua a l'obra, que hom parteix dels treballs (2006-2008) que s'han fet servir per conduir les intervencions i restauracions, i sobretot els estudis específics (2005) realitzats per l'autora o la seva mateixa tesi de doctorat (2017). Aquests coneixements, acumulats i madurats, ens ofereixen “una visió conjunta de la gènesi i de l'evolució dels jardins de Raixa en els diferents contextos històrics i artístics de la possessió.”

Si desgranam el contingut de l'artifici –de format amable, lectura fàcil i generosa il·lustració– se'ns mostra un sumari estructurat i coherent. A una introducció amb les bones pràctiques per a la visita, segueixen quatre apartats que ens donen les pautes per entendre quina ha estat l'evolució de l'espai immediat a les cases de Raixa al llarg del temps: la possessió, els jardins, el mite de Raixa i la proposta de recorregut. Es clou amb una molt extensa bibliografia.

En parlar de la *possessió*, l'autora fa atenció sobre el significat d'aquest mot, encunyat per la historiografia però també propi de la cosmovisió autòctona, que designa o designava el patró clàssic de la unitat d'explotació agrària per excel·lència; posa un interès prioritari en les cases com a centre neuràlgic entorn del qual prendria forma la transformació de l'espai immediat a través de l'enjardinament. Acaba aquest primer apartat amb una més detallada anàlisi de l'evolució històrica i del paisatge construït que s'anava adaptant a les necessitats i voluntats a mesura que avançava el temps. Des de la conquesta del 1229 fins a la desfeta d'un somni a principis del segle XX. En aquest context, s'hi ressalta el paper dels sistemes hidràulics que esdevenen l'element clau per a l'abastiment, però especialment per a la creació i el manteniment de l'entorn enjardinat. En aquest apartat s'ha de considerar la importància dels plànols, de clara finalitat didàctica (p. 20), que permeten un enteniment, per als que no estam avesats al llenguatge cartogràfic, de la detallada planimetria general dels sistemes hidràulics de Raixa (p. 28).

El bessó del llibre (p. 33-68), com és obvi, el conforma el capítol dedicat als jardins de Raixa que s'inicia amb una proposta especulativa sobre les característiques i la localització de l'embrió d'enjardinament a la primera meitat del 1700 –la gruta i l'hort dels llimoners– per entrar en la definició/construcció classicista del paisatge per a un ideari il·lustrat. Revisa la figura del promotor, Antoni Despuig i Dameto, el projecte artístic que empara i concep la creació del paisatge construït per llaor i glòria d'una vida prestigiosa i prestigiada que aspira i assoleix la jerarquia de príncep de l'Església; en aquesta anàlisi, per una part, se n'adona també del projecte frustrat per a un jardí botànic (que respon a la preocupació il·lustrada on se conjumina l'afany per la millora econòmica de l'entorn agrari i la fascinació per l'exòtic) i, per altra, l'emergència de la idea d'una construcció d'un *palazzo* a la italiana. Una certa voluntat de fer compatibles l'oci i el negoci: el sentit de la responsabilitat aristocràtica per millorar el benestar dels compatriotes i la prestància que requereix el propi estatus personal i familiar que s'assoleix mitjançant el mostrador del casal ferm i senyorívol envoltat per la garlanda del paisatge construït amb l'aigua i la verdor.

La veu d'aquest doble vessant del personatge central (*dramatis personae*) sobre l'escenari de Raixa és la que reverbera de fons quan hom escolta amb voluntat d'entendre aquest microcosmos o petit món. En la trajectòria vital d'Antoni Despuig i Dameto s'hi troben les dues facetes: la preocupació amb la implicació amb la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País, l'escola de dibuix, el projecte de coneixement del territori a través del seu amidament i l'apropiació cartogràfica. Per altra banda, el que l'apropa al coneixement que procura l'aproximació i la recuperació del passat clàssic i la construcció de l'escenari on ha d'esser possible tenir a l'abast i fruit d'ambdues coses: un cert didacticisme (jardí botànic, museu), però amb un utilitatge adequat a la condició del protagonista. La continuïtat de la família com a construcció social i la voluntat de mantenir l'heretat dels comtes de Montenegro allarguen la trama de l'obra iniciada pel que seria cardenal:

adequada als nous temps, a les noves preferències i a les noves modes d'estil. Així, retornant al contingut de la guia, i en la revisió històrica dels jardins, l'autora ens mena a transitar pel pas de l'evocació clàssica al paisatge romàntic.

El tercer capítol, dedicat al mite de Raixa, relata i il·lustra, com a exemple primatxer, el com s'ha construït un paisatge culte acarat al paisatge espontani o popular –folkloric en diria Rafel Ginard– mitjançant la intervenció directa i efectiva sobre el territori, però especialment, des del punt de vista perceptiu, de percepció, estimació i valoració d'una realitat idealitzada. En aquest sentit, Raixa i els seus jardins, esdevenen la primera aturada d'un itinerari, un petit *tour*, que vertebrarà el pintoresquisme essencial de la Mallorca més preuada pels viatgers decimonònics, els amfitrions il·lustres i els aristòcrates il·lustrats. En aquest mite romàntic, Raixa esdevé la clau d'entrada d'un itinerari dels viatgers, que prossegueix cap a Alfàbia, també amb els seus jardins, però que s'esplaia fonamentalment en els indrets més emblemàtics de Valldemossa i Deià (Cartoixa, Miramar, la Foradada), fins a arribar a la vall de Sóller. Una descoberta inicial que a força de revisitar-se esdevé tòpica i que no deixa de rellegir-se, una i una altra vegada. En el cas de Raixa, concretament, l'escenari inicialment pensat per a un príncep de l'església i el corifeu del seu llinatge, es redescobert com a decorat ideal per a la indústria del cinema. Distints llenguatges, distintes tècniques, visions allunyades, però sempre amb un mateix resultat: alimentar un mite, el mite de Raixa.

El darrer capítol és el que realment abasta i incorpora el que és l'objectiu més prosaic del llibre com a guia de visita dels jardins. Ací, l'autora desgrana cada un dels àmbits que el visitant descobreix quan ingressa a l'espai: el passeig d'entrada i la terrassa de recepció, el jardinet inferior, el jardí de la llotja i l'hort dels tarongers, el jardí d'Apol·lo, la Muntanyeta, el gran safareig i el jardí romàntic.

Com a coda final, és possible fer una reflexió sobre la necessitat i l'oportunitat d'apropar al públic general les manifestacions més emblemàtiques –i les no tan valorades– del patrimoni immaterial. La consideració del paisatge com a *percepció* (tal com ho estableix el conveni europeu signat a Florència pel Consell d'Europa l'any 2000) està a la base del que hom hauria de tenir present a l'hora de valorar els intangibles de qualsevol territori. En aquest terreny, el pes de la memòria i dels coneixements i sabers compartits pels que mantenen i transformen l'indret, però també dels que simplement el contemplem, tenen semblant importància que els valors indiscutibles dels components físics, orgànics o inerts, d'origen natural o antròpic, que conformen un indret percebut com a paisatge. El caràcter convencional i l'evident categoria de construcció social que hom atorga a un paisatge com a percepció –també patrimonial– d'un determinat territori, ens permet aventurar que l'art de la jardineria és una percepció del territori conduïda. Una manipulació planificada per a la construcció d'un paisatge que requereix claus d'interpretació que complementin les experiències sensorials. Per això s'ha de valorar aquesta obra. Una magnífica i ben treballada eina per a la descoberta d'una part del patrimoni propi. Al mateix temps, un recurs per als visitants que exigeixen quelcom més que no una simple experiència sensorial.

